

ПРЕДМЕТ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

Предмет злочину не може виконувати функцій самостійного елемента складу злочину, оскільки останній становить собою певну сукупність виключно обов'язкових елементів [1, с. 50]. У той же час об'єкт і предмет злочину утворюють самостійний елемент його складу [12, с. 56]. Отже, елементом загального складу злочину є об'єкт, у структурі якого факультативною ознакою виступає предмет злочину. Ця точка зору в сучасній літературі є панівною, хоча раніше висловлювались ідеї, що предмет деяких злочинів може бути ознакою об'єктивної сторони [4, с. 104]. Ця позиція, до речі, не була підтримана широким колом учених у галузі кримінального права.

Для складу конкретного злочину, передбаченого ст. 249 Кримінального кодексу України (далі – КК), його предмет є обов'язковою ознакою, встановлення якої необхідно для констатації його складу. Дослідження предметів злочинів проти довкілля у кримінально-правовій науці

є фрагментарними. У багатьох роботах їх сутність зводиться до переліку відповідних груп природних об'єктів. При цьому не робиться спроби запропонувати загальне визначення предмета, не наводяться ознаки, які можуть характеризувати їх сутність. У цій статті використано праці С.Б. Гавриша [3], Е.Н. Жевлакова [5], Ю.І. Ляпунова [7], В.К. Матвійчука [8], В.Я. Тація [13] та інших дослідників, у яких тією чи іншою мірою розкривається специфіка предметів злочинів проти довкілля. Робіт же, спеціально присвячених дослідженню предмета незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом в Україні станом на 1 січня 2009 р. немає.

З урахуванням потреби більш детального дослідження предмета вказаного та інших злочинів проти довкілля у статті ставляться такі завдання:

– проаналізувати існуючі позиції науковців щодо предметів злочинів проти довкілля, з'ясувати їх аргументованість та особли-

вості;

– визначити й дослідити загальні ознаки, властиві природним об'єктам як предметам злочинів проти довкілля, а також ознаки спеціальні, що характеризують предмет незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом і дозволяють відмежувати названий злочин від суміжних;

– обґрунтувати доцільність поділу природних ресурсів, які можуть бути предметом незаконного зайняття зазначеним промислом, на окремі групи.

Науковці по-різному тлумачать поняття «предмет злочину». Традиційно матеріальна його риса вважається визначальною, проте останнім часом пропонуються й інші формулювання цієї категорії, де значення цієї ознаки заперечується. Оскільки в КК закріплено склади злочину, предмет яких є нематеріальним (комп'ютерна чи інша інформація, комерційна або державна таємниця, дані досудового слідства чи дізнання тощо), доцільно погодитися з позицією тих учених, що визнають ним як речі, так і інші явища об'єктивного світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діянні особи ознак складу конкретного злочину.

Щоб з'ясувати сутність предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК, необхідно назвати при-

таманні йому 2 групи ознак: загальні (спільні для всіх предметів злочинів проти довкілля) і спеціальні (що характеризують предмет цього конкретного злочину). Виділяючи першу групу ознак предметів злочинів проти довкілля, потрібно зауважити, що тут і в подальшому під ними маються на увазі природні об'єкти, а не предмети будь-яких злочинів, віднесених законодавцем до розд. VIII Особливої частини КК.

До загальних ознак предметів злочинів проти довкілля С.Б. Гавриш, наприклад, відніс такі ознаки: (а) географічну, (б) біологічну, (в) «єдиної екологічної сім'ї», (г) екологічної цінності, (д) правової відокремленості, (е) соціально-економічної значущості [3, с. 87-92]. Дещо інший перелік цих ознак пропонує В.К. Матвійчук: а) виключність власності держави на природні об'єкти; б) невіддільність від природного середовища; в) наявність межі володіння природним об'єктом; г) правова відокремленість – правовий стан; д) поширеність національного законодавства щодо предмета злочину; е) вилученість із господарського обліку [8, с. 194].

Через перелічені вище загальні ознаки певною мірою розкривається сутність природних об'єктів як предметів злочинів проти довкілля, але вони не дають їх повної характеристики. Ва-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

дою наведених ознак слід визнати те, що в них не повністю відображено деякі принципи особливості, зокрема: (1) природні ресурси не є об'єктом права державної власності. У межах державного кордону України вони мають особливий статус – власність Українського народу, а органи державної влади й органи місцевого самоврядування здійснюють права власника лише в обмеженому обсязі (ч. 1 ст. 13 Конституції України). Ось чому предмети злочинів проти довкілля не слід наділяти типовими ознаками власності (товару); (2) існування природних ресурсів тісно пов'язано з продуктами життєдіяльності людини, тобто вони розміщені не просто в природному середовищі, а у сфері опосередкованого впливу людської діяльності; (3) їх використання відбувається з додержанням встановленого порядку; (4) всі вони при вилученні з природного середовища набувають економічного значення, тобто стають товаром.

На підставі критичного аналізу різних поглядів науковців і з урахуванням названих особливостей і положень КК можемо запропонувати такий перелік загальних ознак, які у своїй сукупності дають більш-менш повну характеристику предметів злочинів проти довкілля:

1) маючи природне поход-

ження й перебуваючи в природному стані, ці предмети входять до складу єдиної системи довкілля;

2) їх просторова локалізованість полягає в тому, що природні об'єкти, як предмети передбачених КК злочинів проти довкілля, є речами матеріального світу, які чітко окреслені в просторі й мають географічне розташування;

3) екологічна значущість (здатність до екологічного впливу);

4) юридична відокремленість, тобто в окремих фізичних і юридичних осіб не може виникнути права розпоряджання природними об'єктами, через що останні не можуть бути залученими до цивільного чи господарського обороту;

5) специфічний правовий статус, що включає особливу систему правової охорони природних об'єктів, установлений порядок здійснення права користування ними тощо;

6) потенційна соціально-економічна значущість предметів, тобто потенційна їх здатність набувати ознак товару.

З огляду на наведене можна сформулювати, що *предмети вказаних злочинів – це елементи довкілля природного походження, які перебувають у природному стані, мають просторову визначеність, екологічну значу-*

щість, юридичну відокремленість, особливий правовий статус і які потенційно здатні набувати ознак товару.

Якщо погодитись із запропонованою в юридичній літературі класифікацією загальних ознак предмета злочину, названі характеристики природних об'єктів треба об'єднати у 3 групи – соціальну, фізичну та юридичну [9, с. 68]. Соціальна ознака предметів злочинів проти довкілля полягає в потенційній можливості впливу на природні об'єкти людської праці, завдяки якій вони вилучаються з навколишнього середовища й набувають економічної цінності, перетворюючись на товар. Фактично ж, як це слушно зазначається в правових джерелах, природні об'єкти є тими предметами матеріального світу, у створенні яких не використовується людська праця, вони не видозмінені й не вилучені з природного стану [13, с. 66, 67]. Ця ознака дозволяє розмежовувати предмети злочинів проти довкілля і предмети злочинів проти власності, що підтримано й у роз'ясненні Пленуму Верховного Суду України (п. 12 Постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»), згідно з яким вилов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підпри-

ємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК кваліфікувати не можна; за наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватись як посягання на чужу власність [11, с. 11].

Однак застосування людської праці до об'єктів природи не завжди вилучає їх з природного середовища. Приміром, риба, мальки якої раніше були вирощені на рибозаводах, а згодом випущені у відкриті водойми, є предметом злочину проти довкілля, оскільки метою риборозведення є не залучення природних об'єктів у товарний оборот, а відновлення й підтримка сприятливого для людини екологічного стану [6, с. 45]. Так само це стосується й діяльності людини по розведенню лісів, диких тварин і птахів, очищенню води й повітря або іншому відновленню природних ресурсів [5, с. 24]. Як слушно зазначає Ю.І. Ляпунов, молоді живі організми, що розводяться людиною, мають статус товару до того моменту, як опиняються у стані природної волі [7, с. 61], тобто відновлюють свій природний стан.

Таким чином, визначаючи соціальну ознаку предметів злочинів проти довкілля, потрібно брати до уваги не лише наявність чи відсутність залучення людської праці, а й спрямованість останньої. Іншими словами, при-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

родний об'єкт, до якого людська праця хоча й застосовується, однак не спрямована на вилучення його з природного середовища, тобто на позбавлення природного стану, не можна оцінювати як предмет злочинів проти власності.

Фізична ознака предметів злочинів проти довкілля полягає у їх конкретності як об'єктів реальності (речей матеріального світу) й географічній визначеності. З останньою пов'язані особливості правових режимів використання природних об'єктів. Ілюструючи це на прикладі порядку добування живих водних ресурсів, зазначимо, що порядок зайняття водними добувними промислами, предметами яких виступають природні ресурси внутрішніх вод, територіальних морів, виключних (морських) економічних зон і континентального шлейфу держав, архіпелажних вод держав-архіпелагів, визначається національним законодавством відповідної країни. У свою чергу, порядок добування живих ресурсів відкритого моря на світовому рівні регулюється Конвенцією ООН з морського права (1982 р.), Конвенцією про рибальство й охорону живих ресурсів відкритого моря (1958 р.), Міжнародною конвенцією по регулюванню китобійного промислу (1946 р.) та ін. [14, с. 34, 38, 39]. Основні положення чинних між-

народних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України вважаються частиною національного законодавства, з метою їх більш ефективної реалізації повинні бути додатково забезпечені нормами, вміщеними у правових актах України. При цьому нерозв'язаною залишається проблема юридичної відповідальності осіб, які вчинили добування живих ресурсів у відкритому морі з порушенням установленого міжнародними договорами порядку. Зокрема, ст. 117 Конвенції ООН з морського права передбачає обов'язок держав застосувати або співпрацювати з іншими державами у застосуванні до своїх громадян заходів, необхідних для збереження живих ресурсів відкритого моря. Тож питання юридичної відповідальності окремих осіб за добування живих ресурсів відкритого моря з порушенням міжнародно-правового порядку може бути врегульоване шляхом укладення відповідного міжнародного договору з подальшою імплементацією основних положень національним законодавством України та інших країн світу.

Юридична ознака досліджуваних предметів визначається специфікою правового статусу природних ресурсів і тим, що вони вилучені із цивільного й гос-

подарського обороту. Природні ресурси України мають винятковий статус об'єктів права власності Українського народу. За ч. 2 ст. 13 Конституції громадяни мають право лише користуватися природними об'єктами права власності народу.

Спеціальними ознаками предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК, які дозволяють відмежовувати цей злочин від суміжних, можна визнати такі: (1) ці природні об'єкти обмежені водною екосистемою, а необхідною умовою їх існування є перебування в товщі води; (2) вони (тварини й рослини) є живими організмами; (3) ці об'єкти мають промислове значення предметів водних промислів, тобто можуть бути безпосередньо спожиті або перероблені; (4) вони мають юридичний статус предметів водних промислів, тобто правила зайняття такими промислами містять конкретні дозволи й (або) заборони щодо діяльності, пов'язаної з їх добуванням.

У ст. 249 КК бракує чіткого переліку природних об'єктів, які можуть бути предметом цього злочину. Аналіз її тексту дозволяє зробити висновок, що до предметів розглядуваного злочину віднесено 3 групи живих організмів: (а) риби; (б) інші водні тварини (при звіриному водному добувному промислі); (в) інші живі водні ресурси, включаючи водні

рослини. Цю ж позицію поділяє і Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» (п. 12) [11, с. 11].

Відсутність конкретизації предмета злочину в зазначеній статті КК зумовлює необхідність з метою розв'язання цієї проблеми звернутися до спеціальних нормативно-правових актів. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 р. риба та інші водні біоресурси – це сукупність водних організмів, життя яких неможливе без перебування у воді. До них належать: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі моллюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини [2; 2003. – № 15. – Ст.107].

Водночас в інших нормативних і програмних документах, які містять визначення водних живих ресурсів, зокрема, у Загальнодержавній програмі розвитку рибного господарства України на період до 2010 року від 19 лютого 2004 р., до переліку останніх віднесено морських ссавців [2; 2004. – № 22. – Ст. 313], в Тимчасовому

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства від 28 вересня 1996 р. – також інших водних тварин (п. 3) [10, с. 59, 60].

Положення, у яких мають місце зазначені вище спеціальні ознаки предмета розглядуваного злочину, дозволяють чіткіше провести відмежування предметів злочинів, передбачених статтями 248 і 249 КК, оскільки хутрові тварини (видри, бобрі, ондатри тощо) й водоплаваючі птахи на всіх стадіях свого розвитку можуть існувати й без постійного перебування у водному середовищі, а тому обґрунтовано визнаються предметами незаконного полювання (ст. 248 КК) [11, с. 11].

Виникає певна колізія між нормою ст. 1 Закону «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» і положеннями інших указаних юридичних документів. У Законі визнаються водними біоресурсами крім водних рослин ті тварини, які є представниками риб і безхребетних. У решті документів до цього переліку віднесені також інші водні тварини (наприклад, морські ссавці). Як вбачається, у першому випадку має місце детальний перелік біологічних груп тварин, що визнаються предметами водних промислів, у другому щодо них пропонується загальна вказівка. Така колізія в підходах і юри-

дичних визначеннях викликає суперечності у практиці застосування ст. 249 КК. Її розв'язання можливе шляхом безпосереднього тлумачення у примітках до статей 249 і 248 КК предметів цих злочинів. Якщо враховувати спеціальні ознаки предмета злочину за ст. 249 КК, більш виправданим видається віднесення морських ссавців до предмета цього злочину.

Досить значна кількість видів водних організмів викликає потребу в їх класифікації. Зокрема, з першої, найбільш поширеної групи водних тварин і рослин, які є предметами водних промислів, *за критерієм промислової, наукової чи іншої значущості* можна виділити групу *особливо цінних видів риб та інших водних організмів, а за критерієм поширення в межах окремих територій* – групу *видів тваринного й рослинного світу, занесених до Червоної книги України*. Важливе значення й незначна чисельність популяцій названих груп організмів є тими ознаками, що підвищують ступінь суспільної небезпечності їх незаконного добування. Тому вважаємо за доцільне запропонувати доповнити ч. 1 ст. 249 КК вказівкою на незаконне добування особливо цінних видів риб чи інших водних організмів, а також водних тварин чи рослин, занесених до Червоної книги.

У Законі «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р. залежно від стану і ступеня загрози зникнення видів тваринного й рослинного світу, занесених до Червоної книги, вони додатково поділені на такі категорії: зниклі; зниклі в природі; зникаючі; вразливі; рідкісні; неоцінені; недостатньо відомі (ч. 1 ст. 13) [2; 2002. – №30. – Ст.201]. Оцінка загрози зникнення видів як ознаки предмета, що суттєво підвищує ступінь суспільної небезпечності злочину, зумовлює важливість визнання кваліфікуючою ознакою незаконне добування тих видів тваринного й рослинного світу, які перебувають під загрозою зникнення.

Отже, предмет злочину, передбаченого ст. 249 КК, є однією з основних ознак, що дозволяє проводити розмежування між незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом та іншими, суміжними злочинами, а також може виступати показником ступеня його суспільної небезпечності. Важливе кримінально-правове значення, яке мають предмети злочинів проти довкілля, і брак тлумачення їх змісту в самому кримінальному законі актуалізують подальші наукові розробки в цьому напрямку, мають бути спрямовані на якомога повніше визначення змісту й ознак різних природних об'єктів.

Список літератури: 1. *Велиев И.В.* Уголовно-правовая оценка объекта посягательства при квалификации преступлений. – Баку: Учен. центр Прокуратуры Азерб. респ., 1992. – 60 с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. – К.: Ін-т законодавства ВР України, 2002. – 636 с. 4. *Глистин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 128 с. 5. *Жевлаков Э.Н.* Экологические преступления и экологическая преступность. – М.: Белые альвы, 1996. – 96 с. 6. *Иногамова-Хегай Л., Герасимова Е.* Критерии разграничения преступлений против собственности и экологических преступлений // Уголов. право. – 2006. – № 5. – С. 42-45. 7. *Ляпунов Ю.И.* Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел. – М.: РИО Акад. МВД СССР, 1974. – 152 с. 8. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с. 9. *Панов Н.И.* Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву // Пробл. правоведения. – К.: Вища шк., 1984. – Вып. 45. – С. 67-73. 10. Про затвердження Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства: Пост. КМ України від 28.09.1996 р., № 1192 // ЗП Уряду України. – 1996. – № 18. – Ст. 516. – С. 59-70. 11. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Пост. Верхов. Суду України від 10.12.2004 р., № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9-12. 12. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков: Вища шк., 1988. – 198 с. 13. *Тацій В.Я.* Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. – Харьков: Вища шк., 1984. – 232 с. 14. *Шемшученко Ю.С.* Міжнародні аспекти охорони природи. – К.: Вища шк., 1985. – 56 с.

Надійшла до редакції 27.01.2009 р.